

Марко Варшавчик

Боряк Г.В. Національна архівна спадщина України та державний реєстр "Археографічна Українка": Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи / Національна Академія наук України. Інститут рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського; Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України. – Київ, 1995. – 354 с.

Тема монографічного дослідження Г.В.Боряка становить першорядний науковий та практичний інтерес. Проблема актуалізації архівної спадщини належить до тих проблем, від вирішення яких залежить виконання українською історичною наукою тих завдань, що постали перед нею на сучасному етапі розвою суверенної України. Звичайно, процес актуалізації архівної спадщини, архівної інформації не завершується її археографічним описанням, як не завершується він не тільки публікацією джерел і навіть виробленням науковою нового історичного знання на основі джерел. Актуалізація потенційної історичної інформації, яку містять джерела, сягає включення цього знання в суспільні інформаційні процеси, в соціальну інформацію як сукупність "задіяних" суспільством здобутих науковою знань. Але археографія, зокрема камеральна, виступає як ступінь і важлива передумова формування й збагачення соціальної історичної інформації, інформаційної оснащеності суспільства.

Автор правий, коли, розглядаючи археографію як спеціальну галузь історичної науки, виділяє камеральну археографію як окремий, "легітимний" напрям цієї галузі. Вводячи й розрізняючи поняття національно-державного архівного фонду України і архівної спадщини українського народу, Г.В.Боряк розкриває ці поняття й визначає склад останньої, який не залежить від часу й місця створення, виду, форми власності й територіальної принадливості.

Аналіз архівного законодавства, історичних особливостей відкладання документів з історії України протягом століть, необхідність більш чіткого юридичного означення питань державної принадливості архівних фондів та врахування норм міжнародного права дає змогу авторові зробити висновок, що оптимальним і взагалі єдиним можливим шляхом до вирішення завдання використання національної спадщини має стати її зведення реєстрація у вигляді археографічних описів (с.178). Поняття "документальної україніки" розглянуто в монографії велими грунтовно (с.44-60).

Монографію характеризує системний, точніше—системно-функціональний, підхід до визначення об'єкту й завдань археографії. Її функції і завдання подані у зв'язку з предметом і завданнями суміжних галузей історичної науки, передусім джерелознавства й архівознавства. Цей підхід реалізується в усому дослідженні й виявляється особливо плідним тоді, коли автор у підсумку переходить до розгляду структури й методики створення археографічних описів різного рівня, змісту археографічної статті описів. Археографія у викладі автора (і це справедливо) постає як спеціальна й самостійна галузь наукових історичних знань, що у "знятому" вигляді виразає в себе методи джерелознавчого аналізу архівних документів, особливо ті, які встановлюють походження і, об'єктивний зміст їхньої інформації, та здобутки архівознавства, особливо у справі документної класифікації і створення науково-довідкового апарату архівів.

Щоправда, на конституованій археографії в системі історичної науки, її дефінітивному визначенні позначилася певна неусталеність понять і термінів, які б адекватно відбивали структуру науки історії. В наукознавчій літературі й, зокрема, в теоретичному джерелознавстві не завжди витримується принцип субординації понять і категорій, який є умовою чіткої структуризації науки. Змішуються поняття спеціальних галузей історичної науки, що є її пізнавальними підсистемами (джерелознавство, історіографія, архівознавство, археографія) і спеціальних історичних дисциплін як компонентів цих спеціальних галузей. Стан розробленості цієї проблеми певною мірою, незалежно від автора, позначився й на монографії. Археографія кваліфікується то як спеціальна галузь історичної науки (що вірно), то як спеціальна історична дисципліна (що неточно), а

X. Бібліографія. Рецензії. Інформація.

камеральна археографія визначається вже як спеціальна галузь цієї дисципліни. І вже зовсім суперечить всій логіці монографії твердження, наприклад, що археографія є "найважливішою дисципліною джерелознавчого циклу серед спеціальних історичних дисциплін" (с.156). З давніх часів відомо, що про терміни краще не сперечатися, а домовлятися, але в даному й інших подібних випадках мова йде вже не лише про терміни, а й про категоріальний апарат науки. Та й сам автор справедливо вказує на завдання вироблення однозначних термінів та чіткості в понятійному апараті (с.269).

Перевагою монографії є те, що автор широко користується історіографічними методами дослідження. Всі розглядувані питання подаються в контексті їх виникнення та розвитку. Це дозволило концентрувати увагу на історичному досвіді розвитку архівної справи, зокрема формуванні складу архівів і структуруванні архівних фондів і колекцій, створенні науково-довідкового апарату архівів на Заході, в Росії, Україні, відібрата з цього досвіду те, що пройшло випробування, й спирається на нього, а також визначити нові завдання і можливості археографії, насамперед у створенні Державного реєстру "Археографічна україніка". Огляд історії створення науково-довідкового апарату архівів дає змогу авторові стверджувати, що "всі історії архівної справи можна представити як драматичну історію пошуків ідеальних шляхів і варіантів створення й поліпшення науково-довідкового апарату архівів" (с.223). Автор віддає належне здобуткам кількох поколінь українських архівістів і археографів, що проаналізували, узагальнili та систематизували цінний досвід камеральної роботи (с.223-225).

Дещо уточнюючи інні хронологічні рамки, автор погоджується із запропонованим у літературі виділенням чотирьох етапів розвитку архівної справи в радянські часи, але доповнене цю періодизацію для України наступним етапом—з початку 90-х років, в умовах досягнення Україною свого суверенітету. Проте навряд чи слід погоджуватися з характеристикою четвертого етапу (80-ті -початок 90-х років), який був начебто "періодом повної стабілізації методологічних і методичних принципів і положень, що були уніфіковані у Правилах 1984 року" (с.224). Адже саме в ці роки виявилось, що архівна справа, як і в цілому історична наука, опинилася в стані певного методологічного вакууму, коли принципи "класового підходу", "партійності" проявили свою наукову неспроможність, а принципи об'єктивності, історизму більше декларувалися, ніж впроваджувалися. Що ж до "повної стабілізації методологічних і методичних принципів і положень", то така "повна стабілізація", очевидно, взагалі навряд чи досяжна й потрібна, бо вони перебувають у русі, розвитку, свідченням чого є й сама рецензована монографія.

Всі розділи монографії містять вагомі спостереження й висновки, і, разом з тим, найбільш оригінальним, на мою думку, є четвертий розділ "Камерально-археографічні інформаційні системи та завдання створення Археографічного реєстру національної архівної спадщини України". У ньому найбільш органічно теоретичні викладки поєднуються з розробкою камерально-археографічної методики, з обґрунтованнями й конкретними рекомендаціями з приводу структури й змісту АРУ. Автор визначає "сфери" типової статті в археографічному описі, яка повинна включати з'ясування джерел походження описуваних об'єктів, іхнього змісту, часових координат, географічну локалізацію документа, зазначення форм передачі інформації, евристичну сферу (с.290-299). Як показано, саме тут найбільш наочно виступає необхідність поєднання археографічної методики з методиками джерелознавства й архівознавства.

В розділі зважено, без зайвої ейфорії, але й без будь-якої недооцінки (що часто пояснюється просто слабкою компетентністю дослідників), аналізуються можливості новітніх інформаційних технологій та технічних засобів для археографічної реконструкції національної джерельної спадщини, найбільш повного, в сучасних умовах, введення її до наукового обігу.

Г.В.Боряк виділяє основні види, або рівні, археографічних описів. До них він відносить описи "колективні" (охоплюють всі фонди та колекції певного архіву, або групи архівів), "групові" (охоплюють групи "споріднених" документів) та "тематичні" (охоплюють документи з певною актуальністю теми). Тут, і це не викликає заперечень, враховано досвід едиційної археографії, яка має у своєму доробку всі ці види публікацій документів. Щодо найменувань видів камеральної археографії, то ці найменування можуть бути й уточнені. Не зовсім зрозуміло, що означає визначення "колективні описи", який саме колектив тут взято до уваги. Мабуть для таких описів більш вдалою була б назва, знову ж таки взята з досвіду

Х. Бібліографія. Рецензії. Інформація.

публікацій—"корпусні". Та їх визначення "групових" описів не дуже прояснено. Адже ж вони теж "колективні", та їх чим вони "споріднені"—видом документів, походженням, змістом чи іншими ознаками? Можливо, доцільніше було б виділити видові описи.

Окремо стоять питання про підготовку тематичних описів. Автор сам ставиться до них із певного пересторогою, аналізуючи сумний досвід тематичних публікацій радянської доби, коли і тематика публікацій, і передача текстів підганялися під наперед задану мету, що приводило до редукції, а то й перекручення джерел (с. 146). Безперечно, відкидати право на існування тематичних описів та публікацій було б невірно. Це найбільш оперативний та "підручний", з точки зору актуалізації злободеності і приховування в собі небезпеку суб'єктивістських перекручень у висвітленні історичного процесу. Саме корпусні й видові публікації й описи, без штучних виключень будь яких джерел, можуть запобігти цьому.

І у зв'язку із сказаним слід зупинитися на настійних рекомендаціях автора монографії підходить до описуваних джерел "вибірково", що підкреслюється неодноразово. Можливо, ми маємо тут певне термінологічне непорозуміння. Метод вибірки у користуванні джерелами, виключно класу масових джерел, а науковим методом, має математико-статистичне обґрунтування. За цим методом з усієї сукупності масових джерел, що характеризуються повторюваністю інформації, виділяється (за допомогою різних типів вибірки) певна їх кількість, дані якої відповідають вимогам репрезентативності, тобто максимально співпадають з даними, що їх міг би отримати дослідник при суцільному обстеженні всієї генеральної сукупності об'єктів. "Вибірково" ж описувати джерела, які, з точки зору археографа, є актуальними, значить знову ж таки не враховувати небезпеки суб'єктивістських перекручень. Хоча сам археограф може бути й циро переконаний, що його "вибірка" відповідає вимогам об'єктивності.

Із наведених міркувань можна зробити принаймні два висновки. По-перше, враховуючи трудомісткість та й дорожнечу фундаментальних описів безперечну перевагу слід відавати корпусним і видовим описам і публікаціям, зміст яких є неминулим, а в тематичних виданнях сурово дбати про представлення джерел у всій їх сукупності. По-друге, доцільно розробляти методологію й методику описання масових джерел. Можливо, що саме тут стане у пригоді метод статистичної вибірки.

На завершення повернуся до деяких питань понятійного та термінологічного характеру. Це зауваження не стільки на адресу автора, скільки з приводу загальноприйнятих, здається, в археографії категорій і відповідних їм термінів. Певні заперечення викликає вираз "археографія архівних і рукописних джерел". В даному випадку термін "рукопис" є буквальним перекладом з латинського "манускрипт", який у світовій науці закріпився за рукописними книгами епохи античності й раннього середньовіччя. І коректно або вживати цей термін в усталеному вигляді як міжнародний, або перекладати як "рукописні книги", бо взагалі рукописи складають основний масив саме архівних джерел.

Певного уточнення потребує й уявлення про археографічний опис як "джерело другого документального рівня", або "вторинне джерело". У такому вживанні втрачається основна відміна джерела від наукової літератури ("посібника"). Адже джерело характеризується безпосередністю відбиття реальних явищ, між ним і суб'єктом дослідження — істориком не стоїть ніякий інший суб'єкт, який пропонує своє бачення, свій виклад подій замість самих подій. Автор слушно відмічає, що "коли археограф провадить джерелознавче вивчення рукопису...", такий опис може оцінюватися як самостійне дослідження" (с. 41). Отже опис — це вже посібник (за прийнятою в джерелознавстві термінологією), створений на основі джерел, а не саме джерело. Опис можна, в крайньому випадку розцінювати не як "факт-джерело", а як артефакт, новоутворення, що виникло за участю дослідника-археографа.

Наголошую, що ці та інші можливі зауваження слід розглядати не як нотатки про недолики роботи, а як "інформацію для роздумів". І природно, що монографія, як справжнє новаторське дослідження, націлює на подальші кроки у вивченні її проблематики.

Монографію Г.В.Боряка безперечно слід оцінити як вагомий внесок в українську археографію, у нагальну справу створення джерельної україніки, в українську історичну науку в цілому. Монографію характеризує високий науково-теоретичний рівень поєднаний з формулуванням конкретних методичних рекомендацій.